TIVA TÜRKLERİNİN ALKIŞLARI (ALGIŞ-YÖREEL) ÜZERİNE NOTLAR

On the Prayers of Tıva Turks

Les notes sur les prières des Turcs de Tıva

Yard. Doç. Dr. Mehmet AÇA*

ÖZET

Türk sözlü geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Tıva Türklerinin sözlü geleneği, yazık ki, Türkiye Türkü araştırılarca en az tanınan geleneklerdendir. Tıva Türklerinin alkış (*algış-yöreel*) söyleme geleneğini ele alan ve alkışlara bazı örnekler veren bu yazı, Türk sözlü geleneğinin karşılaştırılarak bir bütün halinde ortaya konulabilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tıva Türkleri, Güney Sibirya, Alkış, Budizm, Lamaizm

ABSTRACT

Oral tradition of Tıva Turks holds an important place in Turkish oral tradition. Unfortunately, oral tradition of Tıva Turks isn't known sufficiently by the Turkey's folklorists. The aim of this paper, which studied the prayer tradition of Tıva Turks and exemplifed some examples of this tradition, is to contribute to investigation of Turkish oral tradition by comparatively.

Key Words

Tıva Turks, South Siberia, Prayer, Buddhism, Lamaism

Yöm vireyin hanum: Yirlü kara taglaruñ yıkılmasun. Kölgelüçe kaba ağacuñ kesilmesün, kamın akan görklü suyuñ kurımasun, kanatlaruñ uçları kırılmasun, çapar-iken ağ boz atuñ büdrimesün. Çalışanda kara polat öz kılıcuñ gedilmesün, dürtişür-iken ala gönderüñ ufanmasun, ağ pürçeklü anañ yiri behişt olsun, ağ sakallu babañ yiri uçmağ olsun. Hak yanduran çırağuñ yana tursun, kadir Tañrı seni namerde muhtac eylemesün hanum hey.

En güzel örneklerini Türk edebiyatının şaheserlerinden *Dede Korkut Kitabı*'nda gördüğümüz alkış, Türk sözlü edebiyatının en yaygın; fakat, en az ele alınıp incelenen örneklerindendir. Genellikle *kargış* kavramı ile birlikte ele alınan alkışlar, Türk toplumunun kendisi ve diğer insanlar hakkındaki güzel dileklerini ifade ettiği en güzel metinlerdir. Şükrü Elçin, *duâ* adını verdiği alkış hakkında şunları yazmıştır: *"Türk milleti, İslam dininin esaslarına uygun bu duâlarla birlikte Tanrı'ya karşı dilek ve niyazlarını ana dilinde nazım veya nesir olarak sâde bir şekilde ulaştırmaktadır. Umumiyetle anonim olan, bedenî, ruhî, iktisadî, içtimaî ve dinî ihtiyaçların meydana getirdiği bu duâlar, atalar sözü gibi "hüküm" bildiren müsbet dilek mahsulleridir. Eski Türkçemizde "alkış: öğme" denilirdi"* (Elçin 1993: 662).

Alkışların dua karakterine rağmen, Türkiye Türkü bazı araştırıcılar, *dua* ile *alkış* arasında bazı farklılıklar olduğuna dikkat çekmişlerdir. Örneğin, Pertev Naili Boratav, dualarla alkışların farkını şu şekilde ortaya koymaktadır: *"Dualar da alkışların geliştirilmiş, din törenlerine*

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

değgin değer kazanmış biçimleridir. Bizim memleketimizde islâm dininin ve çeşitli tarikatların törenlerinde, ve onlara özgü görevlere bağlı olarak söylenmesi gereken sözlerdir bunlar. (...) Duanın alkıştan farkı, onu söyleyenin, ya kendisi için, ya da genel olarak insanlar (çoğu kez özellikle de din kardeşleri) için Tanrıdan istediklerini bildirmesidir; bu bildiri ne kadar güzel bir biçimde söylenirse etkisinin o kadar büyük olacağı inanışı, dua kalıplarındaki sanat özenmesini açıklar..." (Boratav 1988: 129).

Alkış ve hep onunla birlikte ele alınan kargışın bir halk edebiyatı türü olarak kabul edilip edilmeyeceği de tartışılmıştır. Nitekim Pertev Naili Boratav, *"Nasıl atasözlerini, bir:* ***asıl atasözleri****, bir de:* ***atasözü değerinde deyimler*** *diye ikiye ayırdıysak, alkış ve kargışları da aynı şekilde iki bölüğe ayırabiliriz. Bir bölükte sadece konuşmayı renklendiren, kısa kalıplar şeklinde alkış ve kargış* ***(=hayır dua, bed-dua)*** *sözleri vardır. Bu biçimdekileri bir "halk edebiyatı türü" olarak tanımlamak yersiz olur; konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici, anlatımı güçlendirici dil öğeleridir bunlar; kısalıkları, yoğunlukları son kertede bulunmakla ve çok kullanılmakla ikinci bölüktekilerden ayrılırlar. (...) İkinci bölüğü, koygunluğunu anlatımdaki özenilmişlikten, imge, düşünce ve çağrışım buluşlarındaki başarıdan alanlardır"* (Boratav 1988: 125). Boratav, *küçücük sanat yapıtları* olarak nitelendirdiği ikinci gruptaki alkışların bir *halk edebiyatı türü* olarak adlandırılıp adlandırılamayacağı konusunda herhangi bir şey yazmamıştır. Fakat, Boratav'ın ata sözleri için söylediklerinden yola çıkarak ikinci gruba giren alkışları, halk edebiyatı türü olarak kabul ettiği gibi bir sonucu çıkarmak mümkündür.

Alkış ve kargışların "tür" kavramı içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusu, Boratav'ın dışında Doğan Kaya ve Erman Artun gibi bazı araştırıcıların da gündemini işgal etmiştir. Kaya, alkış ve kargışları "sözlü anlatım türlerinin önemli bir cephesi" olarak nitelendirirken Artun, Boratav'ın görüşlerini paylaşmıştır.[1]

Yazıda, Güney Sibirya Türklerinden Tıva (Tuva) Türklerinin algış-yöreelleri üzerinde durmaya çalışılacak; onların şekil, konu, söyleniş özellikleri ve işlevleri hakkında bilgi verildikten sonra bazı örnek metinler sıralanacaktır. Yazıdan maksat, Türkiye Türkü araştırıcılara Tıva Türklerinin algış-yöreel geleneği hakkındaki bilgileri aktarabilmek ve ileride yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara katkıda bulunabilmektir.

Tıva Türklerinin yetiştirdiği halk bilimcilerinden Ç. Ç. Kuular, **Tuva Ulustuñ Aas Çogaalı** adlı kitapta yer alan *"Algış-Yöreelder"* adlı makalesinde *algış-yöreel*leri, *"Kişinin hayata dair güzel, iyi beklentilerini, hayallerini ifade eden, sözlü edebiyatın eski, serbest ölçülü, manzum bir türüdür"* diye tanımlayarak *algış*, *çalbarıg* ve *maktal* olmak üzere üç gruba ayırmıştır (Kuular 1976: 132). Araştırıcı, bu üç gruba giren algışyöreellerin hangi olaylar sırasında, nerede, hangi amaçlarla söylendikleri üzerinde de durmuş ve bu konuda şunları yazmıştır: *"Algış"lar, dünür olunduğunda ya da düğün yapılırken, kadeh kaldırıldığında, ilk çocuk dünyaya geldiğinde, yeni bir ev kurulduğunda, yeni beşik hazırlandığında, çocuğun saçının ilk kez kesilmesinde, çocuk ilk kez atlas kemiği, eğe kemiği kemirdiğinde söylenir. "Çalbarıg"lar, avcılar taygaya avlanmaya gittiklerinde, ulus uzun bir sefere atlandığında, suyu şifalı kutsal pınara girildiğinde, yeni kurulan eve ocak yapıldığında, insan otu kazıldığında, kurgan,*

kanal yapıldığında okunur. "Maktal"lar ise eyerlenen ata, güç durumda kalan ya da güreşirken geri çekilen bahadıra yönelik söylenmektedir" (Kuular 1976: 132). Kuular'ın ifadesiyle algışlar, kişilere ya da nesnelere bir başkası tarafından iyi, hayırlı dileklerde bulunulurken, çalbarıglar ise, kişinin kendisi için bir şeyler istemesi sırasında söylenmektedir.

Kuular, adı geçen yazısında, algış-yörelleri söyleniş amaç ve yerlerine göre gruplara ayırmıştır. Bunlar şu şekildedir:

a. Kelin Algaarı (Gelin Alkışı)

b. Moldurug, Hey-Oorga Çarın Algaarı (Atlas Kemiği, Sırt ve Kürek Kemiğine Alkış)

c. Añçınıñ Çalbarıgları (Avcı Duaları)

ç. Öske Çalbarıglar (Diğer Dualar)

d. Maktaldar (Övgüler, Methiyeler)

Araştırıcı, *Kelin Algaarı* (Gelin alkışı) ile ilgili şu açıklamaları yapar: *"Tıva halkı, dünür olunduğunda ya da düğün yapıldığında, gelin kızı kendine has güzel, tatlı sözler ile öve gelmiştir. Dünür olunan ya da düğün yapılan yerde söylenen algış-yöreeller, yuva kuran oğlan ile kızın hafızasında unutulmaz bir şekilde kalır; onların bir arada, mutlu bir şekilde yaşamalarına yardımcı olmak amacıyla söylenirler. Bu tören, düğün ertesinde oğlanın ana-babasının tarafında devam ettirilir. Gelin kız kadehte sütü içmek için sunar, deminki, yani oğlan, ağzını değdirdikten sonra süt kadehini kendi anasına ya da babasına verir. Onlardan herhangi birisi alkışı söyler."*

"Algışta, yeni evlilerin çok çocuklu, sağlıklı-esenlikli, zengin, mallı mülklü kişiler olması istenir.(...) Alkış söylenirken kalabalıktan "algış dursun" diye yardım gelir. Gelin kız, kadehteki sütü kaynanasına ve dışarıdaki halka içirir. Ondan sonra sütü, ateşe, evin tünlüğüne saçar. Bu, onun "Ateş"ten saadet dilemesi anlamına gelmektedir. Alkışı bu şekilde geçirmenin, düzenlemenin anlamı da gelin kızı güveyinin ailesine alıştırmakta yatmaktadır" (Kuular 1976: 132-133).

Kuular, geleneğe göre, bir kişinin bir hayvanı öldürüp atlas kemiğini kemirerek deliklerine ot soktuktan sonra alkış söylemesi gerektiğini yazar. Kişi, kapı girişinde üç kez yüksek sesle seslenip atlas kemiğini ateşe bırakır ve alkış söyler. Söylenen bu alkışlara *molduruk algaarı* (atlas kemiği alkışı) denilmektedir. Molduruk ya da atlas kemiğine yönelik alkıştan murat, hayvanların dölünün bereketli olmasını, tükenmemesini sağlamaktır. Molduruğun deliklerine ot sokulması da, sürü ya da avluda ot kadar çok hayvan olmasını sağlamak içindir (Kuular 1976: 134). Hey-oorga (Sağrı kemiğinin önündeki sırt kemiği) alkışlanırken iki çeçen (şair) onu parçalayıp terennüm eder bir halde etrafında dolanırlarken aralarında çekişip atışırlar. Çekişip atışmanın konusu, sırt kemiğinin özellikleridir. Tıva Türkleri, hayvancılığı hayatın temeli olarak algılamanın dışında akıl-ruh mutluluğu olarak da düşünmüşlerdir. Küçük baş hayvanın aşık kemiğini çıkarıp oynamaları da bu işin estetik tarafını teşkil etmektedir. Sırt kemiğini alkışlamaları da bunun gibi bir durumdur. Kemiğin yapısını bahane ederek çeşit çeşit şeyleri söylemeleri, dil ve zekanın gelişmesine, kıvraklaşmasına yardımcı olmuştur. Sırt kemiğine methiye, iki kişinin oynayarak sergiledikleri bir oyunu andırmaktadır (Kuular 1976: 136).

Tıva Türkleri arasında, tıpkı Şor (Dırenkova 1940: XV-XXIV), Hakas (Ungvitskaya-Maynogaşeva 1972: 49-68) ve Altay (Ergun 1997: 20) Türklerinde olduğu gibi, avlanma sırasında ve otağ-

da destan terennüm edilirken dağ iyesinin (oran-tañdı eezi) destanı beğenerek dinlediğine, bundan memnun kaldığına dair bir inanış vardır. Dağ iyesinin güzel bir şekilde yalvaran ya da dua eden kişi ya da avcıya bol bol av hayvanı bahşedeceğine inanılmıştır (Kuular 1976: 136; Kırgıs 1990: 96-97). Bu tür bir inanış, geçmiş çağlara ait canlı ve cansız varlıkların koruyucusu olduğuna yönelik inancın yansımasıdır. Avcı, ulu geçit kıyısına gelince atından inip kurgana rengarenk bezleri bağlar, tören tütsüsüyle tütsüler, yemeğinin bir kısmını saçarak dua etmeye başlar. Avcı dağ iyesine sunduğu duasını, avlanacağı yere gelince otağında bir kez kaynattığı çayının üstünü ağzını değdirmeden aşağı yukarı serperek devam ettirir. Alkışın başında ata taygasının özelliklerini çeçen (şair) benzetmeleriyle tasvir eder. Avcının alkışında, av hayvanlarının adları doğrudan zikredilmeden onların çeşitli özellikleri anlatılır, tasvir edilir. (Kuular 1976: 137).

Kuular, Tıva Türklerinin geçmiş atalarının *arjaan*ı, yani, suyu şifalı kutsal pınarları kutsadıklarını ve onlara yönelik dualar ettiklerini kaydeder. Tıva Türkleri, renkli bez parçalarını arjaan, yani, suyu şifalı kutsal pınarın başındaki ağaç dallarına bağlayıp yemeklerinin en güzel kısımlarını sunduktan sonra dualar ederler. Tıva Türkleri, eski-yeni inanışları doğrultusunda kendilerini kuşatan dünyayı koruyan olağanüstü güçler ya da ruhlar olduğuna inanmışlar, onlara dualar etmişlerdir. Tuva Türkleri, sabah çayının üstünü ya da sütü *toskarak*[2] ya da *çajıg ağacı* ile etrafı kuşatan dünyaya sunup saçınca çeçen manzum yakarışlarda bulunmuştur (Kuular 1976: 139). Kuular'ın aktardığı bu bilgileri *ağaç* ve *yer-su* kültleri çerçevesinde ele almak ve bu kültlerin Türklüğün geçmişinde de bugününde de son derece önemli bir yere sahip olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekmektedir.

Maktal adı verilen manzumeler ise, yukarıda da temas edildiği üzere, güreşen yiğitleri, eyerlenen atları övmek, yüreklendirmek amacıyla söylenmektedir. Diğer Türk gruplarında olduğu gibi, Tıva Türklerinde de alp güreşi ve at yarışı, başlıca spor araçlarıdır. Tıva Türklerinin güreşen alpları yüreklendirmek ve övmek amacıyla söyledikleri maktalları, Kırkpınar meydanında güreşen yiğitleri öven ve yüreklendiren çığırtkanların söyledikleri tekerlememsi manzumelere benzetmek mümkündür.

Tıva Türklerinin algış-yöreelleri üzerinde hazırlanmış en kapsamlı çalışma olan ve Z. K. Kırgıs tarafından hazırlanan **Tıva Ulustuñ Algış-Yöreelderi** (Kızıl 1990) adlı kitapta, daha önce Kuular tarafından aktarılan bilgilerin yanı sıra Tıva Türklerinin algış-yöreellerinin temel özelliklerini ortaya koyan ek bilgilere de yer verilmiştir. *"Sözlü edebiyatın serbest ölçülü, manzum, kişiler için iyi dilekleri ifade eden türü"* (Kırgıs 1990: 6) olarak tanımlanan algış-yöreeller, kendi içerisinde sınıflandırılmış; söyleniş yer, zaman ve amaçları bakımlarından ele alınmışlardır.

Algışları, Tıva Türklerinin Budizm'in yayılmasından önceki hayat tarzlarını (Hayvancılık ve avcılık esaslı, doğanın yardımına muhtaç bir hayat tarzı), inanç sistemlerini (Kamlık, Şamanlık), dünya görüşlerini de yansıtan önemli bir araç olarak gören Kırgıs, onların esas anlam ve öneminin de günümüz Tıva Türklerinin çeşitli yönlerini (dünya görüşünü, arzu ve isteklerini) ortaya koymalarından kaynaklandığını yazmıştır (Kırgıs 1990: 4).

Yazılı kaynaklar aracılığıyla takip etmek mümkün olmadığı için algış-yöreellerin ortaya çıkış tarihlerini tespit et-

menin mümkün olmadığını söyleyen Kırgıs, toplumun kültürel ve soysal değişime ve gelişime maruz kalmasına rağmen algış-yöreellerin temel anlamlarının değişmeden günümüze kadar geldiğine dikkat çekmektedir. Algış-yöreellerin Tıva Türklerinin geçmişine ait kültürel birikimini yansıttığına dikkat çeken Kırgıs, "Tıva Türklerinin geçmişte kültürsüz, medeniyetsiz cahil bir toplum olduğu" iddiasına da itiraz etmiştir. Kırgıs, Sovyet dönemindeki Budizm'in tehlikeli bir olgu olduğu yaklaşıma[3] da temas etmiş, algış-yöreellerin dinle olan bağlantısına dikkat çekerek kitapta *Sarıg şajın*, yani, Lama Budizmi'ne temas eden, özellikle de bazı Burkanların adlarını zikreden metinlere de yer verildiğini yazmıştır (Kırgıs 1990: 5).

Yılın belirli dönemlerinde halkın aktif katılımıyla kutsal dağların methedilerek algışlar söylendiğini ifade eden Kırgıs, algış-yöreellerin fonksiyonları hakkında şunları yazmıştır: *"Düğün, yıl başı geçirilen yerde algış, kişinin sevinçli duygularını, dileklerini, cesaret arzusunu, halkın geleceğe dair inancını ortaya koymuştur. Algışlar, halk hayatının esasını teşkil eden hayvancılık, avcılık ve tarımın dışında eski Tıva hayatının diğer sahalarını da aksettirmişlerdir. Dağda av süren avcılar otağa gelerek sarı çay eşliğinde algış söyleyip yalvararak dolaşmışlardır. Algış-yöreeller, avcıların adlarının yükselmesine, av sahibi olmalarına, hayata olan inancın pekişmesine yardımcı olmuştur* (Kırgıs 1990: 5).

Tıva Ulustuñ Algış-Yöreelderi adlı kitapta, Tıva Türkleri arasından derlenen algış-yöreeller, söyleniş amaçları, yerleri ve zamanları bakımından şu şekilde sınıflandırılmıştır:

a. Aile ve aile hayatı ile ilgili yöreeller:

1. İlk çocuğun doğumunda, göbeğinin kesiminde söylenen yöreeller

2. Üç yaşındaki çocuğun saçları kesilirken söylenen yöreller

3. Düğün sırasında yeni kurulan eve söylenen yöreeller

4. Ateşi kutsarken okunan dualar

5. Kürek kemiğine yönelik yöreeller

6. Atlas kemiğine yönelik algışlar

7. Sırt kemiğine yönelik algışlar

8. Hayvanların kutsanması

9. Yeni yıla yönelik dualar

10. Dünürlük sırasında söylenen algış-yöreeller

11. Düğün yöreelleri

12. Alpları yüreklendirmeye yönelik sözler

13. Eyerlenen ata yönelik maktallar

14. Ok atma oyunu sırasında söylenen sözler

15. Ağaç keserken söylenen yöreeller

16. Kamların algışları

17. Ösküs-baara yalvarma

18. İnsan otu kazarken edilen dualar

b. Hayata dair kurgana, dağa, suya yalvarma:

1. "Arjaan"a (suyu şifalı kutsal pınara) edilen dualar

2. Kurgana yönelik dualar

3. Aşılan suya armağanlar sunulurken söylenen sözler

4. Gök gürlediğinde okunan dualar

5. Tel ya da bay ağacın kutsanması

6. Geçit aşarken edilen dualar

c. Güce-emeğe yönelik algış-yöreeller:

1.Uzak sefer için atlanan kişiye söylenen yöreeller

2. Avcıların duaları

3. Koyun kırkımı ya da yün serimi sırasında söylenen yöreeller

4. Ark, kanal kutsama sırasında edilen dualar, söylenen maktallar

5. Hayvan sürüp enerken söylenen maktallar

6.Dus-Dag'a yalvarışlar

7. Balıkçıların duaları
8. Tarla sürerken söylenen yöreeller
9. Rüzgar estirmeye yönelik sözler
10. Ayı inine yönelik algışlar

Tıva Türklerinin algış-yöreelleri, çeçenler tarafından genelde manzum bir şekilde söylenmektedir. Bu tür metinler, manzum olmakla birlikte serbest bir ölçüye sahiptirler. Manzumeler; 3, 4, 7 ya da daha çok heceden meydana gelen dizelerle kurulmaktadır. 30-40 ya da daha fazla dizeden oluşan algış-yöreeller olduğu gibi; 2, 4, 8 dizeden oluşanlara da rastlanmaktadır. Algış-yöreellerde kafiye; aliterasyon, dize başı ve dize sonu kafiyelerle sağlanmaktadır. Dizelerde dize başı, dize ortası ve dize sonu kafiyelerin aynı anda bulunduğu örneklere de rastlamak mümkündür:

***Sa**ñımn**ı** sald**ım**,*
Ça**jımnı çaşt**ım
U**dur körbed**im
U**lug sagınmad**ım. (Kuular 1976: 141)

Kişilere yönelik iyi dilekleri içeren algış-yöreellerde çoklukla dize sonları *bolzun* sözü ya da sonunda ***-zın, -zin, -zun, -zün*** (*çurttazın, karazın...*) eki bulunan fiillerle bitmektedir:

Azınganı aldın ***bolzun.***
Aatkanı ool ***bolzun!***
Ezerteeni çıraa ***bolzun***
Edileeni möñgün ***bolzun!*** (Kuular 1976: 141)

Uzun nazılıg ***bolzun***
Ulus aas-kejiktig ***bolzun!***
Bajınıñ dügü
Agargıje ***çurttazın,***
Ak saldıg,
Ak baştıg ***çorzun!***
..... (Kırgıs 1990: 7)

Algış-yöreeller çeçenler tarafından boğuk ve coşkulu bir sesle söylenmektedirler. Bunun yanı sıra, Tıva ülkesinin çeşitli bölgelerinde değişik söyleyiş usullerine de rastlamak mümkündür (Kırgıs 1990: 6). Algış-yöreellerin boğuk bir sesle söylenmesi geleneği, Tıva, Altay, Hakas ve Şor Türklerinin destancılarının (*toolcu, kayçı, haycı*) destan terennümü ile paralellik arz etmektedir.[4] Bundan dolayıdır ki, Kırgıs; algış-yöreelleri, yapı ve söyleniş bakımlarından *tool* (destan) türü ile irtibatlandırmaktadır (Kırgıs 1990: 6).

Aşağıda, Tıva Türklerinin algış-yöreellerinden bazı örneklere yer verilmiştir. Gerek Kuular'ın ve gerekse Kırgıs'ın yaptığı tasniflere olduğu gibi örnekler vermek bir makale boyutunu çok fazlasıyla aşacağından bazı örneklerle yetinilmiştir. Verilen örnekler, daha çok hayatın safhaları (Doğum, evlilik, ölüm.), kişi oğlunun doğa ve doğa güçlerine karşı takındığı tavır ile varlığını sürekli kılmak adına yürüttüğü mücadele dikkate alınarak seçilmeye çalışılmıştır. Algış-yöreeller, yukarıda da belirtildiği üzere dinlik, büyülük, törenlik eylemler sırasında söylenmektedirler. Bu tür metinlerin söylenmesi sırasında ne tür işlemler yapıldığını da ayrıntılı bir şekilde izah etmek gerekirdi; fakat, bu anlamda yapılması gereken izahlar, Tıva Türklerinin algış-yöreel geleneği hakkındaki bilgileri ve bazı örnek metinleri aktarmaktan ibaret olan bir yazının hacmini fazlasıyla aşacağından daha kapsamlı bir başka çalışmanın konusu olarak düşünülmüştür. Ayrıca, algış-yöreellerin dinle olan ilgisi nedeniyle Tıva Türklerinin dinî yapısı hakkında bilgi vermek de gerekirdi; fakat, bu da, tıpkı yukarıda zikrettiğimiz konu gibi, bir başka çalışmanın konusu olarak düşünülmüştür.[5]

1. İlk çocuk doğduğunda söylenen yöreeller:

a)

Uzun nazılıg bolzun,	*Uzun ömürlü olsun,*
Ulug aas-kejiktig bolzun!	*Çok bahtiyar olsun!*
Bajınıň dügü	*Başının saçı*
Agargıje çurttazın	*Ağarıncaya yaşasın,*
Ak saldıg	*Ak sakallı*
Ak baştıg çorzun!	*Ak başlı gezsin!*
Beş kojuun töreldig,	*Beş koşun akrabalı,*
Beş çüzün maldıg,	*Beş yüz davarlı,*
Ertine edileldig,	*Serveti bol,*
Evileň, sarıldıg bolzun!	*Nazik ve akıllı olsun!*
Kiş kejiniň karazın,	*Samurun karasına*
Kijiniň eki edin	*Kişinin iyi malına*
Edilezin!	*Sahip olsun!*

(Kırgıs 1990: 7)

b)

Kodan sıňmas	*Avluya sığmaz*
Maldıg bolzun,	*Mallı olsun,*
Aalınga sıňmas	*Ağıla sığmaz*
Anay-huragannıg bolzun!	*Oğlaklı-kuzulu olsun!*
Ög doldur	*Yurt dolusu*
Ajı-töldüg bolzun!	*Çoluk-çocuklu olsun!*
Sagan südü	*Sağdığı sütü*
Sava sıňmas bolzun!	*Kapkacağa sığmaz olsun!*
Çajıg süzüü	*Çajıg süzüü*[6]
Elbek bolzun,	*Bereketli olsun,*
Aş-çemi	*Aşı-yiyeceği*
Amdannıg bolzun,	*Lezzetli olsun,*
Ketken hevi	*Gittiği yolu*
Hevingir bolzun!	*Hevingir olsun!*

(Kırgıs 1990: 8)

2. Düğün ve gelin algışları:

a)

Döň çerge öön öglezin,	*Tümsekli yere yuvasını kursun,*
Döş çerge malın çalazın!	*Yokuş yerde hayvanlarını çağırsın!*
Alañgı edeen anay-huraganı çaza bassın,	*Eteğinin arkasını oğlak ile kuzu çiğnesin,*
Murnuu edeen urug-darı saza bassın!	*Eteğinin önünü çoluk çocuk çiğnesin!*
Sarıg askır çılgılıg bolzun,	*Sarı aygır yılkılı olsun,*
Sarıg baştıg ooldug bolzun!	*Sarı başlı oğullu olsun!*
Ajı-tölü mendi turzun!	*Çoluk çocuğu bahtlı yaşasın!*
Azıraan malı kövey bolzun!	*Beslediği hayvanı çok olsun!*
Torlaa deg öner bolzun,	*Keklik gibi yavrulu olsun,*
Torga deg kaas bolzun!	*Ağaçkakan gibi zarif olsun!*

Ezerteeni çıraa bolzun,	*Eyerlediği rahvan at olsun,*
Edertkeni ool bolzun!	*Birlikte yürüdüğü oğul olsun!*
Azınganı aldın bolzun,	*Arttırdığı altın olsun*
Attanganı çıraa bolzun!	*Bindiği rahvan at olsun!*

(Kuular 1976: 133)

b)

Başkı oglu	*İlk oğlu*
Baldı ışkaş bolzun	*Balta gibi olsun*
Ortun oglu	*Ortanca oğlu*
Ojuk ışkaş bolzun!	*Kar gibi olsun!*
Çoorganı çılıg bolzun,	*Battaniyesi sıcak olsun,*
Çook öörü höy bolzun!	*Yakın arkadaşı çok olsun!*
Kara kiş aptarazınga	*Kara samur yatağında*
Çıdar bolzun.	*Yatar olsun.*
Hem kejerde,	*Irmak geçerken,*
Baraannıg, doozunnug, bolzun!	*Karaltılı, tozlu olsun!*
Ak şarı keji kögeerlig bolzun.	*Ak öküz derisinden tulumu olsun.*
Ak hadıñ bışkılıg bolzun!	*Ak kayın dallı olsun!*
Sarıg kögeerjikte aragazı	*Sarı tulumda rakısı*
Savazırap turar bolzun!	*Çalkalanıp dursun!*
Torlaa deg öörlüg bolzun,	*Keklik gibi yoldaşlı olsun,*
Torga deg kaas bolzun!	*Ağaçkakan gibi zarif olsun!*
Çöp şiñgeezin,	*Doğru anlasın,*
Yöreel doktaazın.	*Alkış ezberlesin.*
Düştük çerge	*Yarım günlük yere*[7]
Düştep ertsin,	*Öğle yemeği yiyip yetsin,*
Honuktug çerge	*Yirmi dört saatlik yere*
Honup ertsin!	*Konup yetsin!*
Ugulza deg çurttalgalıg,	*Nakış gibi ömürlü,*
Urug-darı kövey bolzun.	*Çoluk çocuğu çok olsun.*
Ot çiiri onça-mendi bolzun!	*Ot yiyeni çok olsun!*
Kulunçaktar deşkilejip turar bolzun,	*Taycıkları hoplayıp zıplar olsun,*
Huragan kuduruu majañaynıp turar bolzun!	*Kuzu kuyruğu kocaman olsun!*
Ulagga munar attıg bolzun,	*Oğlak oyunu için binilir atlı olsun,*
Uruk söörtür ooldug bolzun!	*Sırık atar oğullu olsun!*

(Kırgıs 1990: 46)

3. Ham (Kam) Algışları:

a) Hamın (Kamın) hasta kişi için söylediği algışı:

Aza çayan sagıızınnar, ooy	*Aza*[8] *talih tılsımları ooy*
Al-la bodum attanıptım,	*Onunla özüm yola koyulmuştum,*
Baraalgadım, ooy,	*Selam sundum, ooy,*
Aldın hölüm eeleri, ooy!	*Altın gölümün iyeleri ooy!*
Tölgeçiler, tölgeleñer,	*Falcılar fala bakınız,*
Töögüzü Tıva oran, ooy!	*Tarihi Tıva yurdu, ooy!*

Ereen kurttuñ doyu boor be?	*Ereen[9] kurdun toyu mu var?*
Erlik çerniñ ergezi be? Ooy!	*Erlik yer yüzünün efendisi mi? 0oy!*
Aza çerniň kıygızı be?	*Aza, yer yüzünün nidası mı?*
Çerniň sunguň kileňi-be?	Ooy! *Yerin, suyun gazabı mı? Ooy!*
Çeveg, höörnüñ çeskee-le be?	*Yoksa mezarın çeskeği mi?*
Çamzaa-la be? Ooy!	*Yoksa çamzağı mı? Ooy!*
Keñgirgelig heliñnerniñ,	*Tefli heliňlerin[10],*
Orgumçulug lamalarnıñ	*Orgumçulu[11] lamaların*
Ergininden bolgan-na be?	*Divanelerinden midir?*
Çüüden bolgan, ooy!	*Kimlerdendir, ooy!*
Karañgınıñ çurtunda be?	*Karanlık ülkesinde mi?*
Duruya kuştuñ ününden be?	*Turna kuşun sesinden mi?*
Dulguyaktıñ ününden be, ooy!	*Dul erkeğin sesinden mi, ooy!*
Ilgalıñar, şılgalıñar, ooy!	*Görünüz, sınayınız, ooy!*
Azargançıg aza çayan, ooy!	*Kibirli aza talih, ooy!*
Sagızınnar, ooy!	*Tılsımlar ooy!*

(Kırgıs 1990: 65-66)

b) Ölen kişinin yedisine algış:

Ajı-çemiň, ediň-seviň	*Aşını-yemeğini, türlü türlü şeyleri*
Ajaap al dep,	*Al da ye diye,*
Akı-duňmaň kıygırıp tur,	*Kardeşin seslenip durur,*
Çıglıp algan manap turlar,	*Toplanıp gelenler bekleyip dururlar,*
Kıygı salıp çalap tur men.	*Haykırıp çağırıyorum ben.*
Maajırgap, tavaarlavayn,	*Acele edip hızla*
Manatpayn çedip kelem.	*Bekletmeden yetip geleyim.*
Törelderiň manatpayn.	*Akrabalarını bekletmeden.*
Dürgen dalaş çedip kelem.	*Aceleyle yetip geleyim.*
Çedip keldiň be, oo, oo!	*Yetip geldin mi oy, oy!*
Daňza solup baraalgadım,	*Dañza[12] karıştırıp selam sundum*
Oyaktalbayn beer olur.	*Bir kenara çekilmeden bu yana otur.*
Ovuuzunnap kaygaldava,	*Kurnazlık edip dalavere etme,*
Törelderiň töleezi boop	*Akrabalarının temsilcisi olup*
Düňgür tutkaş, algan ejiň	*Tef tutunca aldığın eşinin*
Töleezi boop,	*Temsilcisi olup,*
Ajı-tölüň, algan ejiň	*Çoluk çocuğunun, aldığın eşinin*
Töleezi boop,	*Temsilci olup,*
Ajı-çemiň delgep tuttum,	*Aşını-yiyeceğini sofraya hazırladım,*
Algan ejiň amır-mendi,	*Aldığın eşin huzurlu,*
Ottulgan odu	*Sönen, mahvolan ateşi*
Otçug kör daan.	*Ateşli baksana.*
Ajı-tölüň bürün mendi,	*Çoluk çocuğunun hepsi huzurlu*
Ajı-çemiň berip tur, kör.	*Aşını-yemeğini verip dururlar, gör.*
Iňay körem, beer körem,	*Öteye bakayım, beriye bakayım,*
Indınnanam, ılaaravam.	*Hasret çekiyorum, acı acı bağırmıyorum.*

Beer körem, ıňay körem,	*Beriye bakayım, öteye bakayım,*
Bijiirgeveyn çugaalap or.	*Mahcup olmadan, sıkılmadan konuşa gör.*

(Kırgıs 1990: 67-68)

4. Alpları ve atları yüreklendirmeye yönelik sözler:

a)

Kulun şaandan munup ööretken,	*Taylığından itibaren binip eğittiğim,*
Çavaa şaandan şaap ööretken,	*Bir yaşından itibaren koşturup eğittiğim,*
Duran deg karaktıg,	*Dürbün gibi bakışlı, görüşlü,*
Tuň deg dıştig	*Sedef gibi dişli*
Toolay deg kulaktıg,	*Adatavşanı gibi kulaklı,*
Büree deg haaylıg,	*Boru gibi burunlu,*
Argaktıg aldı moyunnug,	*Altı mafsallı boyunlu*
Çaan dört azıglıg.	*Dört azı dişli fil*
Kuduruun silgiy maňnaar,	*Kuyruğunu sallayıp kişner,*
Hölegezinden hoya maňnaar,	*Gölgesinden ürküp kişner,*
Bajı-bile savap oynaar	*Başıyla vurup oynuyor,*
Ejen töreniň naadımınga	*Hükümetin törenine*
Endeg çok çügürer,	*Kusursuz koşturur,*
Çazak, namnıň naadımınga	*Hükümetin, partinin törenine*
Saadal çok erter,	*Durmaksızın iletir,*
Kaň demir duyuu-bile	*Çelik toynağı ile*
Çerniň kartın tura maňnaar,	*Yerin bağrını deşip kişner*
Ulam-ulam kitkep turar	*Daha bir kuvvetlenir*
Uzun durttug oyum!	*Uzun boylu kula atım!*

(Kuular 1976: 140)

b)

Meeň mögem-möge Dugarnıň	*Benim bahadırım alp Dugar'ın*[13]
Onaan, dogaan ündürüňe-er!	*Methini dinleyiniz!*
Arzılaň deg küştüg möge,	*Arslan gibi güçlü bahadır,*
Kalbak daşka taybas möge,	*Geniş taşta ayağı kaymaz bahadır*
Kadır çerge uşpas möge,	*Sarp yerde uçmaz bahadır,*
Tutkan holu kapka deg,	*Tutan eli kapı gibi,*
Turgan bodu örgen deg,	*Duran boyu kazık gibi,*
Degeeleerge tendiş dives	*Dolambaçlı yolda yürümeye gezi demeyen*
Möge şılay berdi-i!	*Bahadır sürüverdi!*
Karak çives arazında	*Göz açıp kapayana dek*
Katay kagar kadıg möge.	*Sert vurur güçlü bahadır.*
Ergek turbas arazında	*Parmak bile kıpırdatmadan*
Egin sodaa çaspas möge.	*Attığı oku ıskalamaz bahadır*
Hartıgadan kaşpagay,	*Doğandan çevik,*
Deeldigenden tevingir,	*Çaylaktan daha avcı,*
Hölçük deg ala karaan	*Gölcük gibi gizlice*
Körüp, şiyip kaap,	*İzleyerek abanıp çakıp*
Kök deerni hölbeňnedir,	*Gök yüzünü sallar,*

Köktüg çerni sirtiledi,	*Yeşil yeri titretti,*
Oñ holun oñgaar sunup,	*Sağ kolunu sağa doğru uzatıp,*
Sol holun soñgaar sunup,	*Sol kolunu sola doğru uzatıp*
Devip, samnap baardı-ı!	*Oynayıp salınıp vardı.*

(Kırgız 1990: 54-55)

5. Ateşi kutsarken okunan dualar:

Kaň hüler ot çayaçım,	*Çelik, tunç ateş yalazım,*
Örşee hayırakan!	*Esirge Tanrım*
Aal-kodan	*Oba-ağıl*
Amır-dış turzun.	*Rahat yaşasın.*
Anay-huragan	*Oğlak-kuzu*
Deşkilejip turzun!	*Hoplayıp zıplasın!*
Ot-közümge çalbardım,	*Alevime yalvardım,*
Ojuumga saňnı saldım!	*Koruma tütsü yaptım!*
Örşee, hayırakan!	*Esirge Tanrım*
Oor bagı kirbezin!	*Hırsız girmesin!*

(Kırgız 1990: 16)

6. Avcıların duaları:

a)

Olçalıg-omaktıg	*Av sahibi*
Deer adam, Delegey-iyem!	*Gök atam, dünya anam!*
Çoraan botka çovag çok,	*Yürüyen özüme yorgunluk yok,*
Çortkan atka soodug çok,	*Koşturan ata dinlenme yok,*
Oran-taňdım, örşee!	*Dağ iyem, esirge!*
Ovaanıň uluu sende bolzun,	*Kurganın ulusu sende olsun*
Olçanıň uluu mende bolzun!	*Avın ulusu bende olsun!*
Arttıň uluu sende bolzun,	*Geçidin ulusu sende olsun,*
Artınçaktıň uluu mende bolzun!	*Yükün ulusu bende olsun!*
Ereen alaň erninden,	*Rengarenk kocaman dudağından*
Kaas alaň haayından	*Tombul, kocaman burnundan*
Astırıp-distirip tur,	*Astırıp-dizdirip dur,*
Aldın taňdım!	*Altın dağım!*

(Kuular 1976: 136-137)

b)

Attıg deeş	*Adlı deyip*
Adap keldim,	*Adını zikredip geldim,*
Suraglıg deeş	*Soru deyip*
Surap keldim,	*Sorup geldim,*
Oran-taňdım,	*Dağ iyem,*
Örşee avırazın!	*Esirge, merhamet et!*
İyiniň bireezinden,	*İkinin birisinden*
İyistiň ejinden	*Çiftin birisinden*
Örşee avırazın,	*Esirge, merhamet et!*
Oran-taňdım!	*Dağ iyem!*

(Kırgız 1990: 101)

7. Gök gürlediğinde okunan dualar:

a)

Çer iyem-deer adam,	*Yer anam, gök atam,*
Örşee, oran-taňdım!	*Esirge dağ iyem!*
Hay-halaptı men dıňnavadım.	*Ben felaketi işitmedim.*
Dıňnaan kiji dıňnadı	*İşiten kişi işitti*
Bak çüve arılzın.	*Kötü şey arınsın, yok olsun.*
Örşee, oran-taňdım!	*Esirge dağ iyem!*
Eki çüve çookşulazın,	*İyi şey yakınlaşsın,*
Örşee, oran-taňdım!	*Esirge dağ iyem!*

(Kırgıs 1990: 87)

b)

Doo buluttuň aayı-bile	*İşte şu bulutun istikameti ile*
Üstüp, tarap örşee.	*Parçalanıp, dağılıp esirge.*
Doo arttıň artı-bile	*İşte şu geçidin aşıdı ile*
Ulçup tarap örşee.	*Uluyup dağılıp esirge.*
Doo hemniň unu-bile	*İşte şu ırmağın yatağı ile*
Estip, tarap örşee.	*Maksatsızca gezip dağılıp esirge.*
Deer adam, çer iyem,	*Gök atam, yer anam,*
Maňa dolu çaaşkın düşpezin.	*Aşırı yağmur yağmasın.*
Azıraan mal,	*Beslediğim hayvanlar,*
Aarıg-çalbak	*Hasta-keyifsiz*
Amır-mendi turzun.	*Esenlik içinde yaşasın.*
Örşee, hayırakan,	*Esirge Tanrım,*
Oran-taňdım.	*Dağ iyem.*
Kuday diňmireeşkinim,	*Gürleyen göğüm,*
Çaylap örşee,	*Vaz geçip esirge,*
Kıybap örşee,	*Uzaklaşıp esirge,*
Ulu çıldıg	*Yılan yıllı*
Ooldarlıg men.	*Oğulluyum ben.*
Ak südüm	*Ak sütümü*
Çajıp tur men.	*Saçıyorum.*
Iştıg saňım	*Dumanlı tütsümü*
Salıp tur men.	*Tütsülüyorum.*
Hoynuňarga hoylaňar,	*Koynunuza koyunuz,*
Kolduuňarga kızıňar,	*Koltuğunuzun altına kısınız,*
Örşee, hayırakan,	*Esirge Tanrım,*
Oran-taňdım!	*Dağ iyem!*

(Kırgıs 1990: 87-88)

KAYNAKLAR

ALDIN-OOL (H. S.)-vd, 1968, Tuvinsko-Russkiy Slovar, Moskva: İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopesiya".

ARTUN (Erman), 1999, "Günümüz Adana Âşıklık Geleneğinde Alkış-Kargış (Kara Alkış)", III. Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu)-Bildiriler, Adana: Adana Valiliği.

BORATAV (Pertev Naili), 1988. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, 5. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi.

DIRENKOVA (N. P.), 1940, Şorskiy Folklor, Moskva-Leningrad.

ELÇİN (Şükrü), 1993, Halk Edebiyatına Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERGUN (Metin), 1993, "Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı", *Millî Folklor*, 3(19), 23-26.

ERGUN (Metin), 1997, Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, Konya: Cemre.

FRIDMAN (Eva Jane Neumann), 2002, "Tuva Şamanizmi", Türkler, 20. c., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

KAYA (Doğan), 1997, "Dualar ve Beddualar", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 4. sayı, 99-121.

KAYA (Doğan), 1999, Anonim Halk Şiiri, Ankara: Akçağ Yayınları.

KIRGIS (Z. K.), 1990. Tıva Ulustuñ Algış-Yöreelderi, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

KUULAR (Ç. Ç.), 1976, "Algış-Yöreelder", Tıva Ulustuñ Aas Çogaalı, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

SOMUNCUOĞLU (Anar), 2002, "Tuva (Tıva) Cumhuriyeti", Türkler, 20. c., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

UNGVİTSKAYA, (M. A.)-V. E. Maynogaşeva, 1972, Hakasskoe Narodnıe Poetiçeskie Tvorçestvo, Abakan.

NOTLAR

[1] Dua ve bedduaları "düzgü" kavramı içerisinde ele alan Doğan Kaya, *"İnsanoğlunun toplum halinde yaşamaya başlamasından itibaren var olduğunu sandığımız dua ve beddualar, sözlü anlatım türlerinin önemli bir cephesini oluştururlar"* (Kaya 1999: 448) diyerek bu tür metinleri, tür kavramı içerisine dahil etmektedir. Kaya'nın alkış ve kargışlarla ile ilgili yazdığı bir başka yazısı için bakınız (Kaya 1997). Sunduğu bir bildirisinde Adana bölgesi âşıklık geleneğindeki alkış-kargış söyleme geleneğini ele alan Erman Artun ise, tıpkı Pertev Naili Boratav'da olduğu gibi, alkış ve kargışları bir halk edebiyatı türü olarak görmemektedir. Artun, alkış ve kargışları, konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici, anlatımı güçlendirici dil ögeleri olarak tanımlamayarak sanat değeri olanları da küçük birer sanat eseri olarak kabul etmektedir (Artun 1999: 111).

[2] Tos karak: Bağış, sunum için kullanılan dokuz delikli tahta kaşık. Kurban kesimi zamanı havaya süt serpmek için kullanılan uzun çubuk ya da ağaç.

[3] Bağımsız "Tañnu Tıva"da Sovyetler Birliği'nin etkisinin artması ile birlikte Moskova, Tıva Türklerinin Moğollarla olan münasebetlerini kesmek ve ulusal kimliğin canlı kalmasında önemli bir yere sahip olan Şamanizm ile Budizm'i ortadan kaldırmak için savaş açmış; yüzlerce Şaman ve Lamayı öldürmüş, Budist tapınaklarını yerle bir etmiştir. Sovyet dönemindeki Tıva Türkleri üzerinde uygulanan dinsel baskı hakkında daha geniş bilgi için bk: Somuncuoğlu 2002.

[4] Tıva, Hakas ve Altay Türklerinin destancıları hakkında bk: Dırenkova 1940: X-XI; Ergun 1993: 24; Ergun 1997: 27-28.

[5] Tıva Türklerinin dinî yapısı (Budizm ya da onun bir kolu olan Lamaizm, Şamanizm) hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Fridman 2002.

[6] Çajık süzüü: Tabiat kültüyle bağlantılı rituellerde saçılan kutsal sıvı (Süt, ayran, arak). / Tabiatta var olduğuna inanılan ve insanların hayatını sürdürmelerine yardımcı olan ruhlara kutsal sıvıları sunma töreni.

[7] Düştük çer: Sabahtan öğleye kadar yürümekle alınan yol.

[8] *"Aşağı dünyada yaşayan bir dizi iblis ve kötü ruh vardır. Bunların arasında –insana benzeyen, erkek ya da dişi olabilen kötü niyetli ruhlar- "aza"lar vardır. Erkek azanın ayakları havada asılı durabilir ya da üç başlı bir köpek ya da uzun gagalı bir kartal-baykuş olabilir. Geceleri şarkılar söyleyen mavi bir ışık olarak görünebilir ve şafakta kaybolur. Aza, sadece güçlü şamanların onu ziyaret edebileceği bir ülkede yaşar"* (Fridman 2002: 183).

[9] *"Ereen"ler (bazen ongon denilir) ruh yardımcılarının betimlemeleridir. Bunlar şamana işinde yardım eden ve onu koruyan iyi ruhlardır. Ataların ruhları, özellikle de daha önce yaşamış akraba şamanların ruhları olabilirler. Sık sık ayının postu ya da tırnaklı pençesiyle temsil edilen ayı "ereen", en güçlü ruhlardan biridir. Şamanların diğer koruyucuları, keçeden yapılmış, açık ağzından kırmızı dili sarkan bir yılan başı olan yılan "ereen"lerdir. Bunların cam bilya gözleri ve bakır boynuzları vardır; diğer ucuna bir demet küçük şerit dikilmiştir. Genellikle şamanın elbisesine birçok yılan asılmıştır. Kurt "ereen" kötü ruhlarla savaşında şamana yardım eder. Baykuş "ereen" geceleyin ormandaki kötü ruhları hissederek şamana yardım eder. Kuzgun "ereen", ağaçtan oyulmuş bir şekille temsil edilen, şamanın özel ulağıdır..."* (Fridman 2002: 184).

[10] Heliñ: Gelung (Lama unvanı).

[11] Orgumçu: Lamaların omuzları üzerinden dolayarak giydikleri kuşağa benzer bez.

[12] Dañza: (Destanlarda) meşhur kimselerin isimleri kaydedilen nesep kitabı.

[13] Dugar: Burhan adı.